

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
магістра

з теми: **«НІМЕЦЬКИЙ ТА АВСТРО-УГОРСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ
РЕЖИМ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1918 Р.)»**

Виконав: магістрант 2 року
Ist1-M22 групи
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
Венчур Андрій Володимирович

Керівник: **Трубчанінов С. В.**,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України

Кам'янець-Подільський – 2023

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП	4
Розділ I. Історіографія, джерельна база та методологічні засади дослідження.....	8
Розділ II. «Українське питання» в політиці Центральних держав.....	22
Розділ III. Німецькі та австро-угорські війська і дипломати у відносинах з УЦР	43
Розділ IV. Українська держава Павла Скоропадського та німецько-австро-угорський окупаційний режим	69
ВИСНОВКИ.....	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	94
ДОДАТКИ.....	104

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Головне Командування Східних Військ (ГКСВ)

Вище командування армією Австро-Угорщини = (k.u.k.) АОК (k.u.k.)
Armeeoberkommando

СРСР Союз Радянських Соціалістичних Республік

УККБ Український крайовий комітет Буковини

УНДП Українська національно-демократична партія

УНР Українська Народна Республіка

УПП Українське парламентське представництво

УПР Українська продовольча рада

УПСР Українська партія соціалістів-революціонерів

УПСС Українська партія соціалістів-самостійників

УПФС Українська партія федералістів-соціалістів

УРСР Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСДП Українська соціал-демократична партія

УСДРП Українська соціально-демократична робітнича партія

КП(б)У Комуністична парія (більшовиків) України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Зростання інтересу суспільства до вивчення історичних подій, свого минулого часто відбувається в момент появи загрози для держави та народу. Зараз саме такий час, а тому вивчення проблеми «Німецького та австро-угорського окупаційного режиму в Наддніпрянській Україні (1918 р.)» відображає потребу суспільства зрозуміти корінні фактори, що визначають його передумови, причини, хід та наслідки. У контексті цього дослідження, фокус спрямовується на важливий період в історії України – 1918 рік, коли Наддніпрянська Україна стала ареною взаємодії (а інколи й конкуренції) між двома великими імперіями: Німеччиною та Австро-Угорщиною. Окупаційний режим, який встановили німецькі та австро-угорські сили під час завершального етапу Першої світової війни та після її завершення, мав різноманітні соціальні, економічні та політичні наслідки для населення Наддніпрянської України. Суспільство стикнулось зі складними викликами адаптації до змінюючихся умов, відновленням національної ідентичності та боротьбою за власний суверенітет. А тому це дослідження покликане провести глибокий аналіз німецького та австро-угорського окупаційного режиму в Наддніпрянській Україні протягом 1918 року. Це буде зроблено шляхом дослідження збірників документів, мемуарів, матеріалів періодики, а також за допомогою аналізу історичної літератури. І метою дослідження тут є розкриття ключових аспектів окупаційного періоду, його впливу на різні сфери життя та розуміння динаміки відносин між окупантами та місцевим населенням. А тому розкриваючи подробиці цього складного періоду в історії Наддніпрянської України, магістерське дослідження прагне внести важливий внесок у розуміння динаміки взаємодії української влади та представників німецької й австро-угорської армій, взаємин культурних, економічних та політичних факторів, а також вивчити наслідки цих процесів для подальшого розвитку України та формування національної історичної свідомості українців.

Окремий інтерес в рамках дослідження викликає аналіз проблеми вивчення

ролі й місця України в зусиллях щодо втілення в життя планів досягнення загальнодемократичного миру, апогеєм яких стала конференція 1917–1918 рр. у Брест-Литовську. Адже саме в цей час країна, яка досі була далеко за межами поля зору німців, англійців, французів, американців і про яку майже не знали з чуток, майже миттєво потрапила в поле зору громадськості держав, які представляли ці народи.

Доцільність та своєчасність магістерського дослідження підтверджуються тим, що на сьогодні в Україні відбувається трансформація ставлення до подій 1918 р., через зміни в системі державного управління, дипломатичній сфері на основі європейського досвіду, а тому це потребує нових джерел пошуку ефективних та раціональних засобів реалізації завдань держави, зокрема і в сфері політики, економіки, пропаганди. Саме в цьому полягає **актуальність нашого дослідження.**

Метою дослідження є розкриття ключових аспектів існування німецького та австро-угорського окупаційного режиму в Наддніпрянській Україні в 1918 році, вивчення його впливу на різні сфери життя, аналіз взаємодії між окупантами й місцевим населенням та українською владою, а також розкриття наслідків цих процесів для подальшого історичного розвитку регіону та формування національної ідентичності. Мета дослідження обумовила такі **завдання:**

- 1) охарактеризувати джерельну базу дослідження, визначивши основні групи джерел та рівень їх репрезентативності;
- 2) проаналізувати історіографію проблеми та з'ясувати ступінь її дослідженості;
- 3) здійснити комплексний аналіз методології;
- 4) визначити місце України в планах Німеччини та Австро-Угорщини напередодні та під час Першої світової війни;
- 5) з'ясувати передумови, процес та результати укладання Брест-Литовського мирного договору між державами Четвертного союзу та УНР;
- 6) вказати основні етапи німецько-австро-угорського наступу, з'ясувати

структуру та організацію окупаційних апаратів, відобразити взаємодію та перешкоди між УЦР та дипломатами й військовими Четвертного союзу, показати основні проблеми, що заважали співпрацювати місцевому населенню та військам союзників;

7) вивчити причини перевороту й відсторонення від влади УЦР та прихід П. Скоропадського;

8) проаналізувати основні заходи Української держави П. Скоропадського, щодо будівництва державного механізму та виконання домовленостей перед союзниками в контексті їх політичного, економічного та дипломатичного впливу на регіон.

Об'єктом дослідження є німецький та австро-угорський окупаційний режим на Наддніпрянській Україні у 1918 році.

Предметом дослідження є механізми впливу, взаємодії та діяльності основних суб'єктів німецького та австро-угорського окупаційного режиму в Наддніпрянській Україні на УЦР й Гетьманат П. Скоропадського з метою досягнення поставлених перед окупацією цілей.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період другої половини 1917 та 1918 рр.

Територіальні межі роботи це територія підконтрольна УНР та Українській Державі в її кордонах, що сформувалися в процесі Брест-Литовських мирних переговорів та існували до падіння Гетьманату П. Скоропадського.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки й матеріали роботи представлені у доповіді на Всеукраїнській науковій конференції з історії України студентів та аспірантів: «Хаджибеївські читання» у 2023 р.

Публікації. Основний зміст та результати дослідження викладено в 2-х наукових статтях «Німецька та австро-угорська окупаційні зони в Наддніпрянщині у 1918 р.» та «Німецький та австро-угорський окупаційний режим на півдні України (1918 р.) у німецькомовній історіографії та джерелах»

Практичне значення дослідження полягає у тому, що її матеріали і висновки можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць, монографій, підготовці спецкурсів, проведенні лекційних та семінарських занять у вищих навчальних закладах, у діяльності музеїв, краєзнавчих товариств та німецьких громад, які діють на теренах України.

Структура дослідження. Матеріал викладено у проблемно-хронологічній формі. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (96 позицій), додатків. Загальний обсяг дослідження становить 107 сторінок, основний зміст викладено на 93 сторінках.

ВИСНОВКИ

Отже, проведений аналіз теми «Німецький та австро-угорський окупаційний режим в Наддніпрянській Україні (1918 р.)» дозволяє зробити такі висновки.

Встановлено, що історіографія роботи вказує на давній інтерес істориків, міжнародників, політологів до вказаного питання. Протягом ХХ та початку ХХІ ст. звертались до цієї проблеми як вітчизняні історики, так і німецькі, американські, австрійські, російські. А тому ми поділили історіографію проблеми на два блоки: вітчизняна та зарубіжна. Це дозволило чіткіше структурувати досліджені матеріали та глибше їх вивчити. На сьогодні певні аспекти нашої проблеми проаналізовані досить ґрунтовно, а деякі поверхово. Зокрема, детально досліджено умови Брест-Литовського мирного договору, ставлення Німеччини та Австро-Угорщини до України, політичне становище австрійсько-німецького командування та взаємовідносинам із УНР, згодом – із Гетьманатом, економічні наслідки окупації України, селянські виступи проти реквізицій харчів та повернення поміщицького майна. В той же час залишились маловивченими питання нерозуміння УЦР слабкості свого становища під час окупації, причини введення в оману німецьких представників під час обіцянки надати необхідну кількість продовольства, відносини німецьких та австрійських військових й місцевого населення, становище окупаційних військ, відносини з українською владою.

Доведено, що джерельна база роботи дозволяє нам опрацювати зазначену проблему. До складу документальних джерел входять державні документи, укази, постанови, закони, рішення УНР та Гетьманату П. Скоропадського, які дозволяють зрозуміти політику влади, зокрема й щодо вирішення аграрного питання, яке було важливим фактором введення окупаційних військ в Україну. А також поважну роль відіграли джерела особового походження, які дали змогу побачити особистий погляд авторів на стан подій у 1918 р. І хоча ми вважаємо,

що цей вид джерел цілком суб'єктивний, але розуміємо, що в них відбилися особиста думка автора, позиція певної групи населення, до якої він належав, стану, класу тощо, а тому і його слід використовувати. Також завдяки цьому виду джерел розкриваються приховані механізми ухвалення суспільно важливих рішень (як наприклад таємні частини Брест-Литовського мирного договору), наслідки дипломатичних процесів (домовленість Скоропадського з німцями про переворот, кораблебудівні заводи в Миколаєві, приналежність до України Чорноморського флоту, Криму). Вважається, що схильність до описування власного життєвого досвіду з'являється в людини, яка усвідомлює свою відстороненість від суспільства, розуміє цінність власного індивідуального досвіду, а тому праця відомого історика та політика ХХ ст. Дмитра Дорошенка, «Спогади» П. Скоропадського, книги В. Феста, Степана Шухевича, мемуари Х. Тінтрупа, щоденник Ф. Шрайдер, політичні звіти барона фон Кейзерлінга є важливими джерелами для відтворення та аналізу подій теми нашого дослідження. І третім видом джерел, який знайшов застосування в нашій праці – це матеріали періодики. В нашому випадку – це була іншомовна преса, яка видавалася протягом 1918 р. в німецьких містах. Вважаємо, що газетні матеріали відтворюють найголовніші ідейні, політичні, ментальні процеси тогочасного німецького суспільства. Певне місце в цих матеріалах приділено й подіям в Україні. Без аналізу тогочасних публікацій дослідження подій в Україні практично неможливе, оскільки вони дають певний зріз життя суспільства на конкретний момент.

З'ясовано, що німецька військово-політична думка до початку Першої світової війни не бачила Україну і українські землі в якості союзника у боротьбі з Росією. Але вже на початку Першої світової війни українське питання займало помітне місце в східній політиці Німеччини, де існували різні точки зору щодо його розв'язання. Також цим змінам сприяла діяльність П. Рорбаха, знайомство з працями українських вчених, співпраця вітчизняних діячів (О. Скоропис-Йолтуховський, К. Левицький) із німецькими властями. Загалом в цей період політика Німеччини до України формувалася в трьох центрах, які

істотно впливали на дії німецького уряду: Пангерманська ліга, група журналіста Пауля Рорбаха та проф. Отто Гершема. Також варто сказати, що в цей час політика Німеччини не містила чіткої орієнтації на утворення Української держави, але все ж інституції, створені для інформаційно-аналітичного забезпечення німецької експансії на Схід, продовжували масштабну діяльність, зорієнтовану на далеку перспективу. Вище політичне керівництво Німеччини, яке на початку Великої війни погодилося на обмежене сприяння державотворчим прагненням українців, саме на зламі 1915-1916 рр. остаточно усвідомило, що Україна може стати для Другого райху не просто допоміжним, а й життєво важливим чинником для досягнення перемоги у війні, а найважливішою передумовою для використання цього чинника є визнання права українців на створення національної держави. Україна розцінювалася офіційним Берліном у якості важливого чинника послаблення, а то й розвалу Російської імперії.

Визначено, що така ситуація тривала до 1917 р. В лютому в Росії відбулася революція. В Україні була утворена Українська Центральна Рада і почався процес будівництва національної держави. Далі відбувся жовтневий переворот і після цього російський фронт з Німеччиною та Австро-Угорщиною почав розвалюватися. Німецькі дипломати вирішили використати ці події на свою користь та вивести Росію з війни. А тому країни Четвертного союзу та більшовицька Росія зробили перші кроки для укладення Брестського мирного договору. В цей же час українській владі довелося вибирати: Антанта чи Четвертний союз. Перші розглядали Україну як сателіта Німеччини і відмовили їй у національно-державному визначенні, схваливши передачу в майбутньому українських земель до складу інших країн. Українці змушені були укласти договір з державами Четвертного союзу, який став великим кроком вперед для української дипломатії. Україна вперше за багато століть вийшла на міжнародну арену і стала переможницею, принаймні на цей час. Її незалежність від Російської імперії або те, що від неї залишилося, визнавали Центральні держави та їхні союзники. Крім того, українцям вдалося добитися надзвичайно

вигідних для себе корекцій кордону. Український договір, таким чином, не був наслідком тривалого й чітко помітного процесу німецького політичного планування та інтриг, а лише продуктом серії військових та економічних міркувань, спричинених тривалим періодом безперервної війни, а також рішучості довести військових дій до переможного кінця або принаймні до «чесного та справедливого» врегулювання. Договір також мав передусім моральне значення. Цей мирний договір прискорив укладення договорів з Росією, а згодом і з Румунією, дав Німеччині перспективу задовольнити невідкладні потреби в продовольстві, наблизив її до реалізації сформульованих у 1914 р. цілей війни на Сході та зробив війська, припинивши бойові дії на великій ділянці Східного фронту, вільні для західного фронту. Договір складався з політичної та економічної частини, й обидві вони фактично були продиктовані українською стороною. Військова конвенція дала змогу врятувати тоді від загибелі Українську державу.

Доведено, що німецько-австрійська окупація України носила своєрідний характер: це не була окупація в традиційному розумінні поняття, однак вона мала свій потужний військовий вплив на території України та фактично визначала її політичний розвиток. Німеччина та Австро-Угорщина мали свої цілі в Україні. Основними були послаблення більшовицької Росії та вивезення продовольства для продовження війни з Антантою. А тому ці держави одразу відгукнулися на заклик УНР. Німеччина почала наступ 18 лютого, а Габсбурги через 9 днів. Під час наступу Центральна Рада німецькі та австро-угорські військові випускали відозви, де закликали населення підтримувати їх просування та боротися з більшовиками. Вигнання останніх з України призвело до поділу сфер вплив між двома країнами, створенні військових округів та встановленні відносин з місцевим населенням на основі співробітництва та допомоги. Але прийшовши в Україну держави Четвертного союзу зрозуміли слабкість УЦР та безперспективність, з його погляду, співпраці з нею. Нездатність УЦР керувати внутрішньополітичною ситуацією в Україні та виконати обіцянки щодо постачання центральним державам хліба і сировини

призвели до того, що німецьке та австро-угорське командування почало активно й безпосередньо втручатися у внутрішні справи УНР. Запровадження німецьких військово-польових судів та про засів полів був втручанням у внутрішні справи УНР, а тому це справедливо викликало невдоволення українських урядовців. Але в умовах присутності іноземних військ на території України такі їх дії не могли сподобатися окупаційній владі. Остання до речі перебувала в складному стані, адже не маючи підтримки з боку населення вона постійно відчувала внутрішнє незадоволення, до того ж саме населення було для них незрозумілим за своїм менталітетом. А тому було вирішено змінити українську владу шляхом перевороту, що й сталося 29 квітня.

З'ясовано, що прихід до влади П. Скоропадського відбувся завдяки сприянню німецьких військ. Реакція різних владних центрів Німеччини на зміну правління в Україні загалом була спокійною. Навіть основні «збурювачі тиші» – німецькі ліві у рейхстазі усвідомлювали, що зміна соціалістичного уряду УНР в інтересах Німеччини. Гетьманові довелося підписати низку договорів та погодитися на умови, які ще більше прив'язували Україну до німецької держави та сприяли тому, що вона в найближчий час буде йти в фарватері її політики. Також слід звернути увагу, що внаслідок постійних суперечностей, можливість існування встановленої за сприяння німецького командування Гетьманської держави та продовольча допомога обом імперіям забезпечувались лише завдяки військовій силі. Здатність гетьманського режиму виконувати умови поставок продовольства і сировини було визначальним у ставленні до нього країн Четверного союзу. Якщо Німеччина обстоювала хоча б формальний державний суверенітет України, то Австро-Угорщина розглядала гетьманат як «коротке інтермеццо», домагаючись задоволення лише своїх прагматичних інтересів. Їх, а саме вивезення продовольства не вдалося втілити в повній мірі, а тому з поразкою Німеччини у Першій світовій війні австро-німецькі війська були виведені з території України після листопада 1918 р. В результаті прогетьманського повстання 1918 влада в Україні перейшла до Директорії УНР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. : [в 2 т.]. Т. 1: Доба Центральної Ради / [упоряд., авт. передм. та комент. К. Ю. Галушко]. Київ : Темпора, 2002. 319 с.
2. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. : [в 2 т.]. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 р. / [упоряд., авт. передм. та комент. К. Ю. Галушко]. Київ : Темпора, 2002. 352 с.
3. Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918. Київ : Філадельфія, 1995. 493 с.
4. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т. 1 / упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ : Темпора, 2015. XVIII, 790 с.
5. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т. 2 / упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ : Темпора, 2015. XX, 412 с.
6. Фест В. Миколаїв – останній форпост німецьких військ на Чорному морі. Миколаїв : Вид-во «Віртуальний музей Миколаєва», 2016. 192 с.
7. Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон : Українська видавнича спілка, 1991. 619 с.
8. Auszug aus der Tagespresse. Inland/Ausland. Hergestellt vom Kriegspressequartier (Inlandstelle). Wien, 1918.
9. Das Selbstbestimmungsrecht. *Auer Tageblatt und Anzeiger für das Erzgebirge*. 1918. 23. Januar. 4 s.
10. Der Arieg. *Sohraner Stadtblatt*. 1918. 27 april. 4 s.
11. Der Getman der Ukraine beim Kaiser. *Auer Tageblatt und Anzeiger für das Erzgebirge*. 1918. 9. September. 4 s.
12. Deutsche Truppen drangen in die englischen Stellungen ein. *Dresdner Nachrichten*. Freitag 22. März 1918 p. 8 s.

13. Die aktive Suchaktivität wird fortgesetzt. *Die neuesten Nachrichten aus Dresden*. Dienstag, 12. März 1918. 8 s.
14. Die militärpolitischen Berichte des Freiherrn von Keyserlingk aus Petersburg Januar-Februar 1918 / W. Baumgart. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 1967. Heft 1. S. 87–104.
15. Fest W. *Nikolajew, der letzte deutsche Posten am Schwarzen Meer*. Duisburg : [Selbstverlag], 1919. 220 s.
16. Friedensvertrag zwischen Deutschland, Österreich-Ungarn, Bulgarien und der Türkei einerseits und Rußland andererseits [Der Friedensvertrag von Brest-Litovsk], 3. März 1918. 9 s. URL: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0011_bre&object=pdf&st=&l=de (дата звернення: 09.07.2023).
17. Schrader F. Eine Flüchtlingsreise durch die Ukraine. Tagebuchblätter von meiner Flucht aus Konstantinopel. Tübingen : Mohr, 1919. 123 s.
18. Tintrup H. Krieg in der Ukraine. Aufzeichnungen eines deutschen Offiziers. Essen: Essener Verlagsanstalt, 1938. 211 s.

Література:

19. Австро-німецька окупація України (1918). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Австро-німецька_окупація_України_\(1918\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Австро-німецька_окупація_України_(1918)) (дата звернення: 02.07.2023).
20. Айсфельд А. Волинские немцы в политике Германского рейха в 1914–1918 гг. *Німці в історії Волині. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Луцьк, 1–2 жовтня 2015 р. / за наук. ред. М. П. Костюка. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2016. С. 148–156.
21. Айсфельд А. Немцы в Украине и Германский Рейх в годы Первой мировой войны. *Питання німецької історії : зб. наук. пр.* / відп. ред. С. Й. Бобилева. Дніпропетровськ : Ліра, 2014. С. 55–70.
22. Басенко І. В. Образ німців на матеріалах щоденної української та російськомовної преси Києва (січень 1914 – грудень 1918 рр.). Дис. канд. іст.

наук. 07.00.01. Київ, 2020. 412 с.

23. Боляновський А. Українське питання в планах кайзерівської Німеччини у роки Першої світової війни. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. Вип. 26. С. 21–48.

24. Венчур А. Німецька та австро-угорська окупаційні зони в Наддніпрянщині у 1918 р. *Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка*. Випуск 20. Частина 1. Кам'янець-Подільський, 2023. С. 116–120.

25. Венчур А. Німецький та австро-угорський окупаційний режим на півдні України (1918 р.) у німецькомовній історіографії та джерелах. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з історії України студентів та аспірантів «Хаджибеївські читання» / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; Факультет історії та філософії; Кафедра історії України та спеціальних історичних дисциплін; Студентське наукове товариство кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін*. Одеса, 2023. С. 26–36.

26. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник. Київ : Заповіт, 1997. 344 с.

27. Гай-Нижник П. Зовнішня фінансова політика Директорії та уряду УНР: Київський період (14 грудня 1918 р. – 5 лютого 1919 р.). *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. Київ, 2008. Вип. 9. С. 171–197.

28. Гай-Нижник П. Україна: фінанси і політика (1917–1922 рр.) Київ : Саміт-книга, 2021. 808 с.

29. Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни: Монографія. Київ : Парламентське вид-во, 2009. 448 с.

30. Головченко В. Україна в геополітичній стратегії Німеччини: ретроспективний аналіз. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. № 1 (44/45). С. 5–9.

31. Дацків І. Брестський мир в історії української дипломатії. *Велика війна 1914–1918 рр.: витоки, характер, наслідки*: Монографія / наукова редакція д. і. н. проф. С. С. Трояна. Київ : ВД «Кондор», 2018. С. 281–309.

32. Дацків І. Здобутки дипломатії гетьманату П. Скоропадського із державними утвореннями на руїнах Російської імперії. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. Київ, 2008. Вип. 9. С. 130–149.

33. Дмитрієнко М. Ф., Лисенко О. Ю. Національна валюта України (1918–1919 рр.). *Український історичний журнал*. 1994. № 6. С. 26–41.

34. Дорнік В., Касьянов Г., Ліб П. Окупаційні адміністрації 1918 р. та 1941–1944 рр.: порівняння. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки* / Вольфрам Дорнік та ін. ; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С. 441–453.

35. Дорнік В., Ліб П. Военні операції. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки* / Вольфрам Дорнік та ін. ; упоряд. В. Дорнік; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С. 195–235.

36. Дорнік В., Ліб П. Економічне використання. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки* / Вольфрам Дорнік та ін.; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С. 263–297.

37. Дорнік В., Ліб П. Окупаційна адміністрація. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки* / Вольфрам Дорнік та ін.; упоряд. В. Дорнік; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С. 235–261.

38. Дорнік В., Ліб П. Політика Центральних держав щодо України під час Першої світової війни. Окупаційні адміністрації 1918 р. та 1941–1944 рр.: порівняння. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки* / Вольфрам Дорнік та ін. ; упоряд. В. Дорнік; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С. 93–129.

39. Калантир А. Падіння гетьманської влади у Вінниці за спогадами П. Єрошевича. *Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка*. Випуск 20. Частина 1. Кам'янець-Подільський, 2023. С. 40–42.

40. Каменецький І. Німецька політика супроти України в 1918-му році та

її історична генеза. *Український історик: журнал українського історичного товариства*. 1969. № 1–3 (21–23). С. 74–85.

41. Кобченко К. А. [Рец.:] Frank Golczewski. *Deutsche und Ukrainer: 1914–1939*. – Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag, 2010. – 1085 s. / Франк Гольчевський. Німці та українці: 1914–1939. – Падерборн: Фердінанд Шенінг, 2010. – 1085 с. *Український історичний журнал*. 2011. № 5. С. 211–215.

42. Ковальчук М. Дипломатія Української держави у контексті завершення Першої світової війни. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. Київ : 2008. Вип. 9. С. 197–231.

43. Левченко Л. Німецьке губернаторство Миколаїв у 1918 р.: до постановки проблеми. *Український історичний журнал*. 2020. №3. С. 145–162.

44. Лупандін О. І. Австро-німецьких військ контроль над територією України 1918. *Енциклопедія історії України* : в 10 т. / голова ред. кол. В. А. Смолій ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Том 1: А–В. Київ : Наукова думка, 2003. С. 19–20.

45. Ляшенко О., Дацків І. Зовнішньоекономічні відносини України з Німеччиною та Австро-Угорщиною 1918 р. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія* / за заг. ред. І. С. Зуляка ; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак [та ін.]. Тернопіль : [ТНПУ], 2016. Вип. 1, ч. 2. С. 88–94.

46. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921 рр. Київ : Темпора, 2003. 608 с.

47. Малиновский Б. В. Австро-Венгерские войска в Украине, 1918 г.: проблема корыстного использования полномочий. *Питання німецької історії : зб. наук. пр.* / відп. ред. С. Й. Бобилева. Дніпропетровськ : Ліра, 2014. С. 251–267.

48. Матвієнко В. На шляху розбудови дипломатичної служби: перші відомства закордонних справ України. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. Київ, 2008. Вип. 9. С. 160–171.

49. Миколаївщина: нариси історії революції 1917–1921 років / Л. Л.

Левченко, Л. А. Вовчук, О. В. Волос та ін. Миколаїв : Іліон, 2017. 280 с. (Серія «Миколаївщина. 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років»).

50. Мінаєва Т.В. Російські військовополонені в Австро-Угорщині та Німеччині в роки Першої світової війни. Дис. канд. іст. наук. 07.00.02. Чернівці, 2014. 245 с.

51. Наумов С. [Рец.:] «Окупація України 1918 року: Історичний контекст – стан дослідження – економічні та соціальні наслідки». Матеріали міжнародної конференції. Упорядники Вольфрам Дорнік, Стефан Карнер; переклад з німецької мови Миколи Кушніра. Чернівці : Зелена Буковина, 2009. 205 с. *Україна Модерна*. 2010. №6 (17). С. 302–309.

52. Пиріг Р. Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року. Київ : Інститут історії України, 2018. 358 с.

53. Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського з погляду німецько-австрійських союзників. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 38–47.

54. Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: опубліковані документи і матеріали. *Архіви України*. 2011. № 5. С. 98–112.

55. Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: періодична преса. *Архіви України*. 2011. № 4. С. 132–145.

56. Пиріг Р. Едуард фон Бельц: одеська трагедія австрійського фельдмаршала. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей /* головний редактор В. Ф. Верстюк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2021. Вип. 16. С. 71–82.

57. Пиріг Р. Німецько-австрійська окупація України 1918 р.: до питання про термінологічну визначеність. *Український історичний журнал*. 2013. № 3. С.13-30

58. Пиріг Р. Україна і Центральні держави: прелюдія окупації 1918 року. *Краєзнавство*. 2018. № 2. С. 1–6.

59. Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. Київ : 2011. 335 с.

60. Пиріг Р. Фельдмаршал Герман Айхгорн: служба та смерть в Україні

- (квітень – липень 1918 р.). *Український історичний журнал*. 2017. №3. С. 24–45.
61. Пиріг Р. Формування гетьманського уряду: німецькі впливи. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років: *Збірник наукових статей*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2008. Вип. 3. С. 1–12.
62. Погуляев О. І. Етнічні меншини Правобережної України в період Української революції 1917–1921 рр. Дис. канд. іст. наук. 07.00.01. Житомир, 2019. 244 с.
63. Приходько М. М. Українська Держава часів гетьмана Павла Скоропадського у контексті європейської геополітики. Дис. канд. іст. наук. 07.00.01. Київ, 2019. 228 с.
64. Расевич В. Погляд зсередини – життя за окупації. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки* / Вольфрам Дорнік та ін.; упоряд. В. Дорнік; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С. 299–317.
65. Реєнт О. П., Лисенко О. Є. Українське питання в період Першої та Другої світових воєн: спроба порівняльного аналізу. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей*. 2004. Вип. 26. С. 21–37.
66. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1920 рр. Київ : Альтернативи, 1999. 320 с. (Україна крізь віки: [у 15 т.]. Т. 10).
67. Солдатенко В. Перший мир Великої війни. *Велика війна 1914–1918 рр.: витоки, характер, наслідки*: Монографія / наукова редакція д. і. н., проф. С. С. Трояна. Київ : ВД «Кондор», 2018. С. 309–340.
68. Солдатенко В. Ф. Порівняльна історіографічна оцінка міжнародного становища України за доби гетьманату П. Скоропадського. *Проблеми всесвітньої історії*. 2017. № 2 (4). С. 9–33.
69. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У 4-х т.: Т. II. Рік 1918. Київ : Світогляд, 2010. 526 с.
70. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. Київ : Либідь, 1999. 976 с.

71. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз. Київ : Політична думка, 1996. 448 с.
72. Хома В. Особливості німецько-австрійської окупації в Україні у 1918 році: авторська інтродукція до вивчення проблеми. *Аннали юридичної історії*. 2020. Том 4. Вип. 2. С. 76–86.
73. Шелест С. В. Німецька політика щодо українського питання на початку першої світової війни. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. Вип. 12–13. С. 1–6.
74. Шурхало Д. Україна очима німців 100 років тому: незрозуміла і малопередбачувана. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29378683.html> (дата звернення: 09.06.2023).
75. Baumgart W. Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litovsk bis zum Ende des Ersten Weltkriegs. Wien, München : R. Oldenbourg Verlag, 1966. 462 s.
76. Baumgart W. Deutsche Ostpolitik 1918–1926. *Rußland, Deutschland, Amerika. Festschrift für Fritz T. Epstein. Zum 80. Geburtstag* / hrsg. v. Alexander Fischer, Günter Maltmann u. Klaus Schwabe (Frankfurter Historische Abhandlungen. Band 17). Wiesbaden : Steiner Verlag, 1978. S. 239–256.
77. Baumgart W. General Groener und die deutsche Besatzungspolitik in der Ukraine 1918. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*. 1970. Heft 6. S. 325–340.
78. Bavaj R. Die deutsche Ukraine-Publizistik während des Ersten Weltkrieges. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. 2001. Bd. 50, Heft 1. S. 1–25.
79. Eder T. Die Beziehungen Deutschlands und Österreich-Ungarns zur Ukraine vom März 1917 bis zum November 1918. 38 s. *Suppan A. SE Außenpolitik der europäischen Großmächte und Kleinstaaten im 20. Jahrhundert*. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/info-ger/Ukraine%201917-1918.pdf> (дата звернення: 09.07.2023).
80. Fedyshyn O. Cermany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution, 1917–1918. New Brunswick : Rutgers University Press, 1971. XII, 401 p.

81. Friedrich Schrader. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Schrader (дата звернення: 09.06.2023).
82. Golczewski F. *Deutsche und Ukrainer: 1914–1939*. Paderborn : Ferdinand Schöningh Verlag, 2010. 1085 s.
83. Golczewski F. Deutschland und Ukraine-politik 1918–1926. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*. 1996. Vol. 25, № 2. P. 285–299. DOI: 10.1080/00905999708408504.
84. Golczewski F. Deutschlands Ukraine-Politik 1918–1926. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*. 1996. Vol. 24, № 2. P. 287–301. DOI: 10.1080/00905999608408442.
85. Golczewski F. Die deutsche «Gefangenenarbeit» mit Ukrainern im Ersten Weltkrieg. *Lebendige Sozialgeschichte: Gedenkschrift für Peter Borowsky*. Wiesbaden : Westdeutscher Verlag, 2003. S. 551–572.
86. Hausmann G. Brest-Litowsk 1918. Zwei Friedensschlüsse und zwei Historiographien. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*. 2019. № 70 (5/6). S. 271–290. URL : <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-74079-4> (дата звернення: 15.06.2023).
87. Hering R., Nicolaysen R. Bibliographie Peter Borowsky. Peter Borowsky: Schlaglichter historischer Forschung Studien zur deutschen Geschichte im 19. und 20. Jahrhundert / aus dem Nachlass herausgegeben von Rainer Hering und Rainer Nicolaysen. Universität Hamburg, 2005. S. 321–324.
88. Kuraev O. Der Verband «Freie Ukraine» im Kontext der deutschen Ukraine-Politik des Ersten Weltkriegs. *Mitteilungen / Osteuropa-Institut München, Historische Abteilung*. 2000. Nr 35. 47 s.
89. Lieb P. Enttäuschte Hoffnungen. Deutschland und die Ukraine im Ersten Weltkrieg. Potsdam : Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, 2022. 6 s. URL: <https://zms.bundeswehr.de/resource/blob/5427776/10df101ed7a1be156f464c0d0222491b/lieb-enttaeuschte-hoffnungen-data.pdf> (дата звернення: 19.06.2023).
90. Mędrzecki W. Bayerische Truppenteile in der Ukraine im Jahr 1918.

Bayern und Osteuropa. Aus der Geschichte der Beziehungen Bayerns, Frankens und Schwabens mit Rußland, der Ukraine und Weißrußland / hg. Hermann Beyer-Thoma. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München : Reihe Geschichte. Band 66). Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2000. S. 441–460.

91. Milow C. Die ukrainische Frage 1917–1923 im Spannungsfeld der europäischen Diplomatie / hg. Edgar Hösch und Hermann Beyer-Thoma. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München : Reihe Geschichte. Band 68). Wiesbaden : Harassowitz Verlag, 2002. 570 s.

92. Rauchensteiner M. The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914-1918 / transl. from the German. Wien, Köln, Weimar : Böhlau Verlag, 2014. 1181 p.

93. Roshwald A. Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, Russia and the Middle East, 1914–1923. London, New York : Routledge, 2001. 273 p.

94. Stegmann D. Die deutsche Inlandspropaganda 1917/18. Zum innenpolitischen Machtkampf zwischen OHL und ziviler Reichsleitung in der Endphase des Kaiserreiches. *Militär-geschichtliche Mitteilungen* (MGM). Freiburg, 1972. Bd. 12. S. 75–116.

95. Ukraine: allgemeine deutsche Bibliographie, 1919–1944 / zusammengestellt und kommentiert von Igor Barinov. Moskau; Berlin : Indie Science Press, 2022. 47 s.

96. Ullrich V. Die Revolution von 1918/19. Munich : Verlag C. H. Beck, 2009. 127 s.